

Araştırma Makalesi / Research Article

Osmanlı Maden Hukukunda “Taharri Hakkı” ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü

Serap Taştekin*

(ORCID ID: 0000-0002-0854-8623)

Gönderim Tarihi (Submitted)	Kabul Tarihi (Accepted)	Yayın Tarihi (Published)
19.07.2020	31.08.2020	30.09.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Taştekin S., “Osmanlı Maden Hukukunda “Taharri Hakkı” ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020): 1003-1028.

APA: Taştekin, S. (2020). Osmanlı Maden Hukukunda “Taharri Hakkı” ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (2) , 1003-1028.

Öz

Maden hukukunda işletme ve devir hakkıyla beraber üç temel haktan birisi taharri hakkıdır. Madenin araştırılması faaliyetleri için verilen bu hak, arama ruhsatnamesinin çıkarılmasıyla başlar, işletme imtiyazı alınincaya kadar devam ederdi. Osmanlı maden hukukunda bu süreçte taharri ruhsatnamesi alan hak sahibinin idareye karşı hak ve vecibeleri nizamnamelerle tespit edilirdi.

Madenin ortaya çıkarılarak işletmeye hazır hale getirildiği faaliyetler, nizamnamelerde taharri hakkı olarak belirlendi. Maden hukukunda ilk düzenleme olan 1861 Maden Nizamnamesi’nde ana hatları oluşturulan taharri hakkı, sektörün ihtiyaçlarına göre 1869 ve 1887 maden nizamnamelerinde geliştirildi.

* Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Türkiye, seraptastekinn@gmail.com.

Lecturer, Selçuk University, Faculty of Tourism, Turkey

Madenin araştırma aşamasının her yönüyle değerlendirildiği temel düzenleme ise 1906 Nizamnamesi ile gerçekleştirildi. Bu çalışmada madenin bulunması ile işletme ihalesinin alınması arasındaki süreci ifade eden taharri aşaması kaleme alındı. İdare ile bulucu arasındaki hukuku düzenleyen taharri hakkının maden nizamnamelerindeki gelişimi tematik olarak değerlendirildi. Osmanlı maden hukukunda taharri hakkı düzenlemeleri, eksiklikleriyle beraber; her maden nizamnamesinde geliştirilerek sektörün sorunlarına çözüm bulunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maden hukuku, taharri hakkı, ruhsatname, arama ruhsatnamesi, maden nizamnamesi

The Right of Exploration in the Ottoman Mining Law and Its Evolution in Mining Regulations

Abstract

One of the three basic rights together with the right to operation and transfer in mining law is the right to exploration. This right for the exploration activities concerning the mine starts with the issuance of an exploration license and continues until the operating concession is received. In the Ottoman mining law, the rights and obligations of the right holder, who obtained the exploration license in this process, were determined by regulations.

The activities in which the mine was discovered and made ready for operation were determined as the right of exploration in the regulations. The right of exploration, outlined in the 1861 Mining Ordinance, which was the first regulation in mining law, was developed in 1869 and 1887 mining regulations according to the needs of the sector.

The basic arrangement in which every aspect of the exploration phase of the mine was evaluated was made with the Regulation of 1906. In this study, the exploration phase, which indicates the process between the discovery of the mine and securing of the operation tender, was investigated. The development of the right of exploration, which regulates the law between the administration and the prospector, in the mine regulations was thematically evaluated. It was aimed to find solutions to the problems of the sector by developing in every mining regulation the arrangements for the right of exploration in Ottoman mining law, despite its deficiencies.

Keywords: Mining law, the right to exploration, authorization exploration license, mining regulation

Giriş

Osmanlı Devleti'nde madenleri memleket ekonomisine en faydalı şekilde düzenleme çabaları dahilinde Maden Nizamnameleri hazırlanmıştır. Maden nizamnamelerinde belirlenen üç temel hak, taharri, imtiyaz ve devir-ferağ hakkıdır. Osmanlı Maden Hukuku 1861 Maden Nizamnamesi ile düzenlenmeye başlamış, ilk etapta sektörün temel ihtiyaçlarını gidermesi hedeflenen bu nizamname yetersiz kalınca 1810 Fransız Maden Hukuku'ndan alınan 1869 Maden Nizamnamesi yayınlanmış, ardından 1887 ve 1906 Maden Nizamnameleri hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1858'e kadar madenler vergi hükümlerinin konusu olarak kalmıştır. Madenler konusundaki ilk düzenleme 1858 Arazi Kanunnamesi ile yapılarak, statülerine göre bir kısım madenler devlete, bir kısım madenler ise toprak sahibine ait kabul edildi. Arazi-i metruke ve arazi-i mevatta bulunan madenlerin beşte biri devletin, beşte dördü madenin bulucusunun sayıldı. Beşte bir devlet payının sebebi, devletin bu topraklarda üretilen değerlerden öşür ve haraç hissesinin bulunmasıydı.¹

İlk nizamname, yabancılara Osmanlı vatandaşlarına madenlerde hissedar olabilme hakkını sağladı. Bu nizamnamenin yetersizliği üzerine yeni bir maden yasası hazırlığı sürdürüldü ve 1810 Fransız Maden Hukuku'ndan alınan² 1869 Maden Nizamnamesi, daha kapsayıcı hükümlere sahip olarak yayınlandı. Yabancıların tek başına maden imtiyazı alma hakkına sahip olduğu 1869 Nizamnamesi vergileri ikiye katladı, imtiyaz süresini on yıldan doksan dokuz yıla yükseltti.³ Bu nizamnamedeki eksiklikler üzerine 92 maddeden oluşan 1887 Maden Nizamnamesi madenlerin taharri, işletme ve devir-ferağ haklarına yeni düzenlemeler getirdi. Özellikle vergiler yeniden düzenlendi. Maden imtiyazlarından hazinenin zarara uğradığının anlaşılması üzerine dış müdahalelerin itirazlarıyla geçen sürecin ardından 1901 yılında bir düzenleme yapılarak maden nizamnamesi tadil edildi. Son maden nizamnamesi ise 1906 yılında yayınlandı ve devletin haklarını koruyan

¹ Ayferi Göze, *Maden ve Petrol Hukukumuz*, İstanbul Üniversitesi Ders Notları, 1978, s.5

² Yavuz Fındıkgil, *Maden Hukuku*, İstanbul Teknik Üniversite Matbaası, 1966, s. 18

³ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s.319

hükümlerle maden sektöründeki yabancı nüfuzu kontrol altına alınmaya çalışıldı.⁴ Yayınlanan maden nizamnameleri bir yandan sektörün isteklerine cevap vermeye çalışırken, diğer yandan hazinenin zarara uğramasını engelleyecek tedbirleri almaya çalıştı.

Nizamnamelerde maden bulucusu ve işletmecisi ile idare arasındaki ilişkiler *maden hakkı* çerçevesinde belirlendi. Amerikan hukuku kaynaklı maden hakkı kavramı, yasa ve/veya ruhsatnameden veya imtiyazdan işletmecinin lehine doğan hak ve yükümlülükler demetini belirtir.⁵ Maden hakkı sahibi, belirli bir sürede belirli faaliyetler için yetkilendirilir.⁶ Maden yasaları taharri, işletme ve fesih olmak üzere üç maden hakkı üzerinde oluşturuluyordu.

Taharri, madenin bulunması, değerinin anlaşılması ve büyüklüğünü açığa çıkaran önemli bir süreçtir. Maden hukukunda taharri; işletme ve fesih ile beraber madenler üzerindeki üç ana haktan birisidir. Taharri hakkı bir madenin işletmeye açılmadan önceki aşamasıdır. Osmanlı maden hukukunda taharri, araştırma istidası ile başlar, maden işletme ihalesini alana kadarki süreçte devam ederdi. Bu hakkın nasıl kullanılacağı maden nizamnamelerinde ayrılan kısımda belirtiliyordu. Taharri hakkı, sektörün ihtiyaçları ve istekleriyle tekâmül etti ve 1906'da son düzenlemeleri gerçekleştirildi.

Madenin arama ameliyesini içeren taharri sürecindeki faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için üç ögeye ihtiyaç vardır. Bunlardan birincisi yeraltındaki maden, ikincisi madeni arayıp işletecek gerçek veya tüzel kişi, üçüncüsü ise devlet adına maden aramasını denetleyecek örgüttür.⁷ Bu ögelerden maden tanımı, nizamnamelerde açıkça yapılmıştı. Bu tanıma giren madenin var olması durumundan sonra madeni arayacak bulucu ile denetleyecek idare arasındaki ilişkiler, maden nizamnamelerindeki taharri hakkı bölümünde düzenlenmiştir. Maden üzerindeki temel haklardan arama hakkı, bulucuya taharri ruhsatnamesi verilerek tanınmıştır. Taharri ruhsatnamesi işletme

⁴ BOA.Y.PRK.AZJ.45.91.1.1/H.19 Zilhicce 1320/M.19 Mart 1903.,BOA., Y.PRK.OMZ.3.61.1.1, BOA., Y.PRK.OMZ.3.52.0/H.20 Zilhicce 1323/M.20 Mart 1903.

⁵ Erdoğan Göger, Maden Hukuku, Ankara, 1978, s. 104.

⁶ Göger, a.g.e., s. 105.

⁷ Göger, a.g.e., s. 150.

imtiyazından tamamen farklı olarak, madenin araştırılıp çıkarılmasını kapsıyordu. Belirli bir zaman için araştırma izni alan taharri sahibi madeni bulduktan sonraki prosedürleri yerine getirmek suretiyle mukavelename ve şartname imzalayıp, fermanını alıp işletme hakkını kazanıyordu. Taharri hakkına yönelik düzenlemeler diğer konularda olduğu gibi sektörün sorunlarını çözmeye yönelik bir şekilde gerçekleştiriliyordu.

Taharri Ruhsatında İdare ve Hak Sahibi Tanımları

Taharri (arama ruhsatı) hem Osmanlı, hem de günümüz maden hukukunda belirli bir alanda maden kaynağının tespiti ve ekonomik olarak işletilebilirliğinin belirlendiği faaliyetler için verilen yetki belgesinin ismidir.⁸ Maden hukukuna göre iki taraflı bir sözleşme olarak değerlendirilebilecek taharri ruhsatnamesinin tarafları idare ve bulucudur. Osmanlı maden hukukunda idareyi başvuru sürecinde vilayet valilikleri, sonrasında Orman Maden ve Ziraat Nezareti temsil ederken, hak sahibi olarak bulucunun kim olabileceği nizamnamelerle belirlenmişti. Günümüzde bu izin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına verilirken, Osmanlı maden yasasına göre yabancılar da arama ve işletme ruhsatı sahibi olabiliyordu.

Maden aramasının yapılabilmesi için maden ve bulucu ile beraber gerekli olan örgüt veya idare, Osmanlı maden yasasında kesin bir çerçeve ile tanımlanmamıştı. Devlet adına maden hakkını verecek ve maden aramasını denetleyecek örgüte ilişkin hükümler, maden nizamnamelerinde değişebiliyordu. 1861, 1869 ve 1887 maden nizamnamelerinde arama ruhsatı verme yetkisi vilayet valiliklerindeydi. 1906 Maden Nizamnamesi ile beraber arama ruhsatı uygun görülmemekle⁹ ilk başvurusu reddedilen taharri taliplerine Babiâli'ye başvurabilme hakkı getirdi.¹⁰ Arazi sahibi arazisinde maden bulunup da kendisi taharri için talip olmazsa, bu hakkın başkasına verilmesi

⁸ Düstur, 5. Tertib, Cilt 24, s. 446, Resmi Gazete Tarihi: 15.06.1985, Resmi Gazete Sayısı: 18875.

⁹ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku'nun Tekâmülü (1861-1906)", OTAM, Ankara Üniversitesi *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2011, s. 136

¹⁰ Düstur, 1. Tertib, Cilt 8, s. 441

konusunda kararı idare verecekti.¹¹ Kimseye ait olmayan mirî arazide maden araştırma izni verme yetkisi idareye bağlandı.¹²

Taharri hakkını kimin kullanacağı, bir başka deyişle bir arazideki madeni arama izninin kimlere verileceği nizamnamelerde belirtilmiştir. Arama ruhsatı, gerçek veya tüzel kişilere verilebiliyordu. Arama ruhsatnamesi münferiden veya ortaklarla alınabiliyor, aynı şekilde devredilebiliyordu. Osmanlı maden hukukunda ruhsat alacak kişilerle ilgili farklı ölçütler ve prosedür belirlenmişti. Daha önceden Osmanlı tebasından bir kişiyle ortaklık suretiyle maden işletebilen yabancılar, 1869 Nizamnamesi ile birlikte maden imtiyazı almaya hak kazanırken, bu hak taharri ruhsatnamesinde de geçerli oldu. 1869 Nizamnamesi, imal ruhsatından önce gereken koşulları şu şekilde belirlemişti:

“Bir madenin imaline ruhsat verilmezden mukaddem dört maddenin tahkik ve tedkiki elzemdir. Birincisi keşf olunan madenin imalinde fa’ide olmak, ikincisi o madenin civarında bir gûna fabrika veyahud maden olubda anların tatiline sebep olmayacağı muhakkak bulunmak, üçüncüsü o cinsiye madenin imal ve ihracı suretinin teşebbüs olunmak, dördüncüsü taliblerin muktedir bulunduğu bilinmekdir.”¹³

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi, ruhsat verilmeden önce madenin imalindeki fayda gözetiliyor, ikincisi madenin çevresindeki fabrika ve başka ocakların faaliyetine engel olmaması göz önünde bulunduruluyordu. Bu durum daha sonra geliştirilerek madenin kamu düzenine hiçbir şekilde zarar vermemesi gözetilmişti. İmal ruhsatından önceki bir diğer koşul ise madenin imali ve ihracına teşebbüs edilmesi, bir başka deyişle üretime yönelik gerekli yatırım ve işlemlerin tamamlanmasıydı. Son koşul olan taliplerin muktedir olduğunun bilinmesi şartı ise ruhsatnamenin isteyen herkese verilmeyeceğinin bir göstergesiydi. Nitekim talep edenin ekonomik ve teknik özellikleri her ne kadar ideal ölçütlerde aranmıyor olsa da, şirket ve ortaklıklarda

¹¹ 1861 Maden Nizamnâmesi’nin tam metni için bkz. Meclis-i Tanzimât Defteri 2, s.14-21, Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinden Kanunnâmeden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 98, Ekim 1995, s. 75-91.

¹² BOA. DÜİT.21/2-1

¹³ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s.322.

devletin onayladığı güçteki talimlere ruhsatname verilmesi tercih ediliyordu.

Taharri hakkının kimlere verileceği gibi, verilmeyeceği de Osmanlı maden hukukunun bir konusuydu. 1906 Maden Nizamnamesi ile memurlara bir kısıtlama getirilmişti. Nizamnamenin ilgili 43. maddesi şöyleydi: *“Tebaa-i Osmaniyeden veyahut Devlet-i Aliyye’nin tasarrufu emlâk hakkında bin iki yüz seksen üç senesinde vaz’etmiş olduğu kanunu kabul eden düvel-i ecnebiye tebaasından münferiden veya biliştirak maden imaline tâlîp olanlara kavanini haliye ve Devlet-i Aliyye’ye tevffiki hareket etmek şartıyla ruhsat verilir. Herhangi sınıftan olursa olsun Devle-i Aliyye ve düvel-i ecnebiye memurları ve bunların akraba ve taallûkatı daire-i memuriyetleri dahilinde bulunan mahallerde maden imtiyazını haiz olamaz. İşbu memnuiyet memuriyette bulunmakla beraber icrayı ticaret ve sanata mezun olanlara dahî şamildir.”*¹⁴

Bu kısıtlamayla beraber, memurların ruhsatname alabilmesi için bir değişiklik yapıldı. Bu düzenlemeye göre, daha önce memuriyetten istifa etmedikçe madenler üzerinde hak sahibi olamayan memurların ait oldukları görev, nüfuza müsait memuriyetler arasında değilse maden hakkı kazanabiliyorlardı. Bu konudaki örneklerden birisi, Harmancık’ta krom madeni taharri için ruhsatname talep eden Abdurrahman Efendi ile ilgili olandır. Andonyan Agopyan’ın ortağı olarak ruhsatname başvurusu yapan Yağcızade Abdurrahman Efendi’nin başvurusu, 20 Cemaziyelahir 1314 tarihinde Orman Maden ve Ziraat Nezareti’ne ulaştı. Abdurrahman Efendi’ye izin verildi:

“Harmancık nahiyesinde krom madeni taharri etmek üzere ruhsatname talep eden Andonyan Agopyan ve şeriki Bağcızade Abdurrahman Efendi’nin nukud-i mevkufe memuriyetinde bulunduğu beyanıyla istifsar-i muameleye dair Hüdavendigâr vilayetinden tahrirat, encümen-i nezarete lede’l-havale Maâdin Nizamnamesi’nin 23. maddesine tebdil edilen fıkra-i nizamiyeyi tefsiran Şura-yı Devlet’ten tanzim ve takdim kılınıp bâ tezkire-i sâmiye tebliğ buyrulan mazbatada bu fıkranın vaz’ından maksad-ı asli Maâdin taharri ve ihalesiyle imalat ve nakliyatı hususunda icra-yı nüfuz olunamaması maddesi olduğu ve binaenaleyh taşrada müstahdem memuriyetinden

¹⁴ Düstur I.Tertip, Cilt 8, s.439.

beri bulunduğu vilayet dâhilinde maden taharri ve deruhde etmek istediği halde memuriyetinden istifa etmedikçe istidasının kabul olunmaması icab ile hükm-ü muharrer olup, mumaileyh Abdurrahman Efendi'nin uhdesinde bulunan nukud-i mevkufe memuriyeti ise icra-yı nüfuza müsait memuriyetler arasında bulunmadığına mebni bâ'dema dahi o vilayet dâhilinde icra-yı nüfuza müsait memuriyetinde istihdam olunmamak üzere şürekasıyla beraber kendisine ruhsatname verilmesinde beis görülmemekle beraber keyfiyetin bir kere de lüzumu istizanı ifade kılınmış olduğundan bahisle istifsar-ı rey olunmuştur.”¹⁵

Maden arama ruhsatını gerçek ve tüzel kişiler isteyebiliyordu. Münferiden başvuruda bulunanların dilekçelerinde isim ve şöhretlerini yazması yeterliydi. Eğer ruhsatname bir şirket adına isteniyorsa da şirketin isim ve şöhreti dilekçede belirtiliyordu. 1887 nizamnamesinde ise bir değişiklik yapılarak, taharri ruhsatı isteyen eğer anonim şirket ise; hükümetçe tasdik edilmiş olması koşulu getirildi. Bu ibare, maden hukukunda idarenin hak sahibinde aradığı bir tür garanti niteliğinde olsa da, başvuru sahibinin madencilik alanındaki ekonomik ve teknik gücü gözletilmemiştir.

İlk maden yasası olan 1861 Maden Nizamnamesi'nde maden taharri ile ilgili bölüm, Birinci Fasil'da yer alır. Buna göre arazi sahibi kendi arazisi üzerinde ruhsat almaksızın maden çıkarabilecektir.¹⁶ 1861 Maden Nizamnamesi'nde belirlenen taharri başvuru prosedürüne göre ruhsat almak isteyen kişi öncelikle bir dilekçe veriyordu. Dilekçe, deftere kaydılduktan ve durum nizamnameye uygun bulunması anlaşıldıktan sonra bir makbuz ilmühaberi veriliyordu.¹⁷ Bu makbuz sayesinde dilekçe sahibi öncelikli olarak rüçhan hakkını da elinde bulunduruyor, aynı mahalde maden aramak için bir başkasının hak sahibi olmasının önüne geçiliyordu. Taharri ruhsatı isteyen kişi dilekçesinde madenin bulunduğu yeri ve hangi cins maden arayacağını, isim ve şöhretini yazarak belirtiyordu. Müstedinin ortakları varsa, onların isim, şöhretleri ve ikametgahları da bildiriliyordu.¹⁸

¹⁵ BOA.BEO, 878/65812.1/H.20 Cemaziyelahir 1314.

¹⁶ Meclis-i Tanzimât Defteri 2, s.14., Tızlak, a.g.m., s. 86.

¹⁷ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 889.

¹⁸ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 329.

Madenin hafrinden meydana gelecek zarar ve ziyanı karşılayacağını taahhüt eden dilekçe sahibinin başvurusundan sonra madenin bulunduğu bölgenin mühendisine başvuru bildiriliyordu. Mühendis, yerinde yapacağı incelemede talep edilen mahallin maden aramaya müsait olup olmadığını, belirtilen cinsten madenin orada bulunup bulunmadığını ve madenin miktarıyla ilgili bilgileri içeren bir rapor düzenliyordu.¹⁹ Taharriye ait başvuru prosedürünü belirleyen bu koşullar 1869 Maden Nizamnamesi'nde değişmedi. 1861 Maden Nizamnamesi'nin 9. maddesinde, herkesin kendi arazisinde taharrisinde ruhsat almaksızın maden arayabileceği, fakat maden imali ve ihracı için ruhsat almaya mecbur olduğu belirtilmişti. 10. maddede bir kişinin taharri hakkını alıp, imtiyazına talip olacağı madenin imali için 12. maddede²⁰ gerekli koşulları yerine getirmesi halinde kendisine ruhsat verileceği yer aldı.

Maden taharriyle ilgili hükümler, 1869 Maden Nizamnamesi'nde genişletildi. Nizamnamede, taharriye İkinci Fasil'da yer verildi. Buna göre 11. maddede bir kişinin kendi tasarrufundaki arazide hükümetten izin almaksızın maden arayabileceği hükmü yer aldı. Fakat maden başkalarının tasarrufu altındaki arazide ise bu durumda taharri izni, sahibinin razı edilmesi koşuluna bağlandı. Sahibinin razı edilememesi durumunda hükümete müracaat etme hakkının kazanılacağı açıklandı.²¹ 1869 Maden Nizamnamesi'nin 14. maddesi, sahibi razı olmayan veya boş arazi statüsünde bulunan bir mahaldeki maden taharri ruhsatının mutlaka belirlenen prosedür dahilinde verileceğini ortaya koymuştur. Maden araştırılacak olan arazinin sahibi razı değilse veya bu arazi arazi-i haliye sınıfında ise bu tür mahallerde maden araştırarak kimsenin hangi liva kazası dahilinde bulunduğunu, bunun yanı sıra ne tür maden arayacağını, maden aranacak yerin sahibinin adı ve şöhretini, maden kazılmasından doğacak zararı tazmin edeceğini taahhüt eden bir

¹⁹ Meclis-i Tanzimât Defteri 2, s.14., Tızlak, a.g.m., s.85.

²⁰ Belirtilen 12. maddede yer alan koşullar ise; keşfedilen madenin imalinde fayda bulunmak, ikincisi maden civarındaki fabrika veya madenlerin faaliyetine engel olmamak, üçüncüsü maden imali ve ihracının en kolay biçimde yapılmasını sağlamak, dördüncüsü taliplerin bu işi yapabilecek yetkinlikte olmaları ve sermaye sahibi olmalarının tahkikiydi.

²¹ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 319.

dilekçeyi Vilayet Valisi'ne vermesi gerekiyordu. Dilekçe, vilayet meclis idaresinde istişare edildikten sonra gerekli şartlara sahip olduğu anlaşılırsa; bir seneyi geçmemek üzere maden taharrisi için Vilayet Valisi tarafından kendisine ruhsatname veriliyor, durum nihayetinde Nafia Nezareti'ne bildiriliyordu.²² 1887 Nizamnamesi'ne göre sahibi razı olmayan veya arazi-i emiriye ve arazi-i haliyeden bir mahalde maden araştırmaya talip olanlar, bu mahallin bağlı olduğu vilayet valisine dilekçe vermesi mecburiydi.²³

Bir arazideki madeni kimin arayacağını sınırları Maden Nizamnamelerinin taharri bölümünde belirtilmiş olmasına rağmen, bulucu ile idarenin karşı karşıya geldiği anlaşmazlık durumları yaşanabiliyordu. Bir arazideki madenin kimin arayacağını sınırlarının belirlenmesi, kısaca arama ruhsatnamesinin kime verileceği konusu, maden nizamnamelerinde açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, bulucu ile idareyi karşı karşıya getiren anlaşmazlıklar çıkıyordu.

Arazi sahibinin rızasının sağlanması halinde bir başka kişiye ait mahalde maden aranacağı belirtilmiş olmasına rağmen, süreyle ilgili bir belirsizlik olması problemlere yol açmıştı. Nitekim 1899 yılında Aydın Vilayeti dahilinde krom madenleriyle zengin bir bölge olan ve üzerinde büyük çekişmelerin yaşandığı Kargı ve Foça çiftliklerinde Paterson ailesi maden taharri hakkı ile ilgili Orman Maden ve Ziraat Nezareti ile karşı karşıya gelmişlerdi. Patersonlar'ın taharri izni olarak verilen bir yıllık müddette araştırma hakkını süre içerisinde kullanamadıkları gerekçesiyle ruhsatları iptal edildi. 1887 Maden Nizamnamesi'nin 9. maddesine dayanarak haklarının geri verilmesini talep eden Patersonlar'ın dayanağını oluşturan ilgili madde şöyleydi:

“Bir adamın tasarrufu altında bulunan arazide gerek doğrudan doğruya ve gerek bir vasıtayla ruhsatsız hafriyat yapılmasıyla maden araştırmasına salahiyeti vardır. Ancak arazinin mevki ve sınırını ve ne cins maden taharri edeceğini bir dilekçe ile hükümete haber vermedikçe mucitliğini ve öncelik hakkını ispat edemez.”²⁴

²² Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 320.

²³ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 889.

²⁴ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 319.

Patersonların avukatı Lukasyan'a göre; bu maddeye nazaran sahipli mahallerde arazi sahiplerinin rızasıyla maden hak ve taharrisinde bir müddete tabiyet ve hatta ruhsat elde etme mecburiyeti mevcut olmayıp, bunda aranılacak yön; bir taraftan icat hak ve öncelik iddia edilip edilmediğinden ibaret bulunmaktadır. Maden hakkında ise böyle bir süre gerekmediğine binaen, Patersonlar'ın madenle ilgili düzenledikleri rapor ve haritaların ve ihale dilekçesinin geç verilmesinden dolayı sorgulanmamaları gerekiyordu. Maden Nizamnamesi'nin 17. maddesi hükmünce, sahibi rıza gösteren arazide bulunan bu madeni kapsamasının gerektiği vurgulandı. Bu madde gereğince bir seneden ibaret olan araştırma süresinin sonunda Patersonlar'ın bir hayli masraf yaptıktan sonra haklarının düştüğüne şerh verilip, uygulamadan men edilmeleri nedeniyle mağdur oldukları belirtildi. Paterson, sahipli arazi üzerinde bulunan iki maden için arazi sahipleri adına resmi belge elde ederek maden hafriyatı yapmış sayılsa bile; arazi sahibinin rızasını aldıktan sonra kendi adına ruhsatname aldığı evraklar delil olarak sunuldu. Bu itiraz sürecinin nihayetinde Patersonlar taharri ve işletme hakkını aldılar.

Maden arama hakkının kazanılması, bulucuya sınırsız serbestiyet tanımlıyordu. Madenin araştırılacağı mahalle ilgili de titiz düzenlemeler yapılıyordu. Maden nizamnamelerine göre, bir karye veya kasabaya veya birden fazla karyelere mahsus mera, koru, pazar yeri ve meydan gibi umuma ait arazide maden araştırılması için dilekçe verilmesi halinde bölgede tahkikat yapılması gerekiyordu. Tahkikatta madenin kazılması durumunda önce köy ve kasaba halkının ihtiyaçlarını tasdik edilmiş olunacağını beyan ederse ruhsat veriliyordu. Böylelikle 1869 Maden Nizamnamesi'nde madenin kazılacağı yerdeki kamuya ait arazide önceliğin köy veya kasaba halkının ihtiyaçları olduğu açıkça belirtildi. Taharri ruhsatı isteyen kişinin, öncelikle kamu yararını ve ihtiyaçlarını gözetmeyi beyan edeceği nizamnameye konuldu. 1869 Maden Nizamnamesi'nin 13. maddesine göre dört yanı duvarla çevrili arazi içinde, bahçe veya eve veya bunlara 150 metre mesafedeki araziye sahip olan kimsenin rızası alınmaksızın mil veya burgu ile kuyu kazılması, baca açılması ve maden açılması uygun bulunmadığından, bu türden

madenlerin taharrisinde arazi sahibinin razı edilmesi gerekliliği belirtildi.²⁵ Aynı hüküm, 1887 ve 1906 nizamnamelerinde de korundu.²⁶

Taharri hükümlerine 1901 düzenlemesiyle beraber güvenlikle ilgili yeni bir tedbir daha eklendi. Buna göre maden aramada kullanılması gereken barut ve fitil gibi patlayıcı maddelerin cins ve miktarının hükümete bildirilerek ancak maden araması için kullanılacağıının teminatının verilmesi, bunun için özel bir ruhsat almaya mecbur tutulmaları, bu maddelerin kale ve istihkamların sınırına yakın olmaması nizamnameye konuldu.²⁷ Maden araştırması yapılacak yerin kale, istihkamlara mesafesinin ve risk durumunu belirleyecekler de 1901 düzenlemesinde şu şekilde belirlendi:

“...Tahkikat maden taharri olunacak mahallin vaki olduğu kaza veya liva meclisi idaresinden tayin olunacak ve mahalli heyeti ihtiyariyesinden alınacak birer aza veya muhtar ve vilayet maden mühendisi marifetiyle madenin bulunduğu mahalde ve taharri ruhsatı talep eden şahıs veya musaddak vekili hazır olduğu halde icra ettirilecektir. İşbu heyetin icra edeceği tahkikatı mutazammın kaleme alınacak tahkikat evrakı, kaza veya liva meclisi idaresince bittetikik ba mazbata canibi vilayete irsal olunacaktır.”²⁸

Bir yerleşim yerindeki mera, kuru, pazar yeri ve meydan gibi kamuya ait arazide maden bulunup, burada maden araştırılması halinde, durumun yerleşim yeri ahalisini zorlaması durumunda teftiş için emirname verilmesi hükmü yer aldı.²⁹ Kamuya ait bölgelerde maden aranması konusu, 1887 Nizamnamesinden sonra yeniden değerlendirildi. 1887 Maden Nizamnamesi’nde görülen eksikliklerin giderilmesi için 29 Mayıs 1901 tarihinde bir düzenleme yapıldı. 1901 düzenlemesi, bir veya daha fazla kasaba ve karyeye mahsus pazar yeri ve meydan gibi kamuya ait mahallerde maden taharrisini yasakladı. Mera ve kuru gibi umuma ait yerlerde maden taharrisini için dilekçe

²⁵ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 320.

²⁶ Düstur, I. Tertib, Cilt 5, s.889, Düstur I. Tertib, Cilt 7, s. 331, Düstur I. Tertib, Cilt 8, s. 442.

²⁷ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 687.

²⁸ Düstur I. Tertib, Cilt 8, s. 687.

²⁹ Tızlak, a.g.m., s. 85.

verilmesi halinde hafriyatın bölge halkını zorlamayacağı durumlarda taharri ruhsatnamesi verilmesi kararlaştırıldı.³⁰

Bu arada 1861, 1869 ve 1887 nizamnamelerinden farklı olarak, 29 Mayıs 1901 tadilatı ile ilk kez maden araştırılacak mahallin sabit noktaları ve bu noktaların bağlandığı belirli yerleri gösterir krokinin çizilmesini istendi.³¹ Bu kroki, daha sonra işletme imtiyazı verildikten sonra mukavelename ve şartnamelere de eklenerek aynı bölgede bulunan diğer madenlerle sınır anlaşmazlığına mahal vermemek üzere kullanıldı.³² Nitekim sınır ihlalleri nedeniyle sık sık ihtilaflar yaşanıyordu. 1869 Maden Nizamnamesi'nde 1/5000 ölçekli harita, imtiyaz aşamasında kullanılıyordu.

1901 düzenlemeleri, taharri hakkında bir kısıtlamaya daha gitti. Dersaadet ve Biladî Selase'de ve Boğazların iki sahilinde askeriyenin izin vermediği mesafe dahilinde ve Hudud-ı Hakaniye üzerinde gerek sahipli arazide ve gerek arazi-i haliye-i emiriyede maden taharri edilmesi için ilmühaber ve ruhsatname verilmeyeceği duyuruldu.³³ 1869 nizamnamesinden itibaren, maden taharrisine ruhsat verilmiş olan bir mahalde başkalarının aynı cins maden araması için ruhsat verilmeyeceği hükmü konuldu.³⁴ Madenin aranacağı mahalle ilgili net bir sınırlama ise 17 Ocak 1906 düzenlemesi ile getirildi. Buna göre bir ruhsatname ile maden taharrisine tayin ve tahsis olunacak mahallin genişliği on beş bin dönümü geçmemesi kararlaştırıldı.³⁵ Bu maddeyle bir bölgede belli cins maden bulan imtiyaz sahibinin, çevredeki aynı cinsten madenlerin de işletmesini alması sağlanmış oluyordu. Krom madeni imtiyazlarını alan Patersonlar'ın Batı Anadolu'da bölgenin neredeyse tamamının imtiyazını alması buna bağlı olarak değerlendirilebilir.

³⁰ Düstur I. Tertib, Cilt 8, s. 686.

³¹ Düstur I. Tertib, Cilt 8, s. 687

³² Bir madenin sınırları ve bu sınırların bağlı olduğu dere, dağ gibi belli hatları gösteren ve hem taharri başvurusunda hem de imtiyaz alındıktan sonra kullanılan örnek bir harita ve mukavelename ve şartname için bkz. BOA.HRT.h.1523./H.18.08.1302, BOA.A.DVNS.IMTZ.d.2, s. 26/a-26/b/H.17 Şaban 1300.

³³ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 412

³⁴ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 320

³⁵ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 329

Taharride Süre Tahdidi

Osmanlı maden hukukunda maden araştırılmasının her aşaması için taharri sahiplerine süre tahdidi konulmuştur. Ruhsat işlemlerini takip etmek için, ardından aramaya başlamak için, nihayetinde aramayı sonlandırmak için ayrı ayrı müddetler belirlenmişti.

Öncelikle taharri sahibinin dilekçe verdikten sonra işlemlerini takip etmesi yükümlülüğü bulunuyordu. 1906 düzenlemesine göre taharri ruhsatnamesi talep edip, dilekçesinin kabulünden itibaren altı ay müddetle takip ekleyenlerin ihbara gerek kalmaksızın başvuruları hükümsüz sayılıyordu. Dilekçenin muameleleri tamamlandıktan sonra ruhsatname vilayet ve mutasarrıf tarafından tebliğ ediliyordu. Tebliğ tarihinden itibaren iki ay zarfında ilgili makama müracaat ederek ruhsatını almayan dilekçe sahiplerinin hakları sona erdiriliyordu. Bu konuda zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanıyor, bu türden ihtilaflarda önce Orman Maden ve Ziraat Nezareti, ikinci olarak Şura-yı Devlet müdahil oluyordu.³⁶

Taharri ruhsatnamesini alan müteharrînin maden arama işlemine başlaması için de süre tahdidi konulmuştu. Ruhsatname alındıktan sonra maden sahasında hafriyata geçilmesi gerekiyordu. 1861 Maden Nizamnamesi'ne göre, taharri ruhsatının alındığı günden itibaren 3 ay içerisinde izin alınan bölgede maden arama işlemlerinin başlaması gerekiyordu. Bu süre, 1869'da 6 aya yükseltildi. 1869 Nizamnamesi'ne göre, ruhsat sahibi süresi içerisinde maden aramaya başlamaz veya başlayıp da devam etmezse kendisine sebebi soruluyor, kabul edilecek mazereti olmaması durumunda ruhsatnamesi iptal ediliyordu. Ruhsatı iptal edilen kişiye masrafları iade edilmiyordu. İptal edilen taharri ruhsatnamesi bir başka talibine veriliyordu.³⁷

Taharri müddeti, hak sahibinin ruhsatı aldığı gün başlıyordu. Verilen süre içerisinde araştırma bitirilemezse başvuruda bulunulması halinde ek müddet tanınabiliyordu. Ek süreyi 1861 Nizamnamesi kesin olarak belirlemeyerek "biraz daha uzatılır" ibaresini koyarken, 1861'de müddet netleştirilerek altı ay olarak belirlendi. Uzatma süresi 1887'de uzatıldı

³⁶ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 330

³⁷ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 320, Düstur I. Tertib, Cilt 5, s. 890

ve taharri sahibinin maden araştırması için teşebbüste bulunduğunu ortaya koyduğu, fakat tamamlayamadığı gerekçeleri haklı bulunursa, bir yıl daha uzatılabileceği belirlendi.³⁸ 1906 Nizamnamesi de uzatma süresini bir yılda tuttu.³⁹ Bu değişikliklerle anlaşılıyor ki; ek süre verilerek bulucunun lehine bir kolaylık sağlanmıştır.

Taharri süresinin tamamen sona ermesinin ardından işletme aşamasının başlaması gerekiyordu. Taharri sahibi, kendisine verilen sürede maden araştırmasını bitirerek işletme başvuru sürecine geçmeliydi. 1861 Maden Nizamnamesi taharri müddetini iki yıl olarak belirlerken, 1869 Maden Nizamnamesi'nde taharri için belirlenen müddet bir yıla düşürüldü. 1887 ve 1906 nizamnamelerinde de bir yıllık süre şartı korundu. Taharri sahibi şahıs veya şirket, süre sonunda madenin ihale ve imali hakkını elde etmek için gereken işlemlere teşebbüs etmezse, ruhsatnamesi fesih ve iptal olunarak başka talibine veriliyordu. Fesih ve iptal işlemlerinden dolayı müteharrinin masraf ve tazmin iddiası bulunmuyordu.⁴⁰

Müddetle ilgili yaptırımlar 1861, 1869 ve 1881 nizamnamelerinde bulucuya yükümlülükler getirirken, 17 Ocak 1906 tadilatında değişiklik yapıldı ve idare tarafına da bir süre sınırı koydu. Taharri ruhsatnamesi çıkarmak isteyenlerin sürenin uzunluğuyla ilgili şikayetleri ve bir madenin araştırması için birden fazla başvurunun olması ve sahiplik konusunda anlaşmazlıklar çıkması nedeniyle böyle bir düzenleme yapılmış olmalıdır. 17 Ocak 1906 düzenlemesinde bir kişi taharri ruhsatı için başvuruda bulunur, durum Orman Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirilir, nezaretin tetkikinde durumun kanuna uygun olduğu görülürse; taharri ruhsatının dört ay zarfında kabul ve tasdikinin tebliğ edilmesi hükmü getirildi. Ayrıca maden araştırılacak mahallin kamuya ait olması, hafriyat yapılacak yere zarar vermesi, istihkam ve askeriyeye ait binalara zararlı olacağına anlaşılması durumunda, iki ayda sebepleriyle birlikte Babialî'ye bildirilmesi hükmü konuldu. Bu durumda ruhsatname isteyen kişi veya şirket de Babialî'ye müracaat edebileceği gibi; Babialî, Şurayı Devlet veya Meclis-i Mahsus-u Vükela tarafından belirlenen süre

³⁸ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 889

³⁹ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 330

⁴⁰ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 330

zarfında verilen kararla beraber padişaha arz edilerek malumat verilecekti. Bu işlemler ve kararlar dört ay zarfında tamamlanıp tasdik ve iptale dair taharri yapılacak mahalle bilgi verilmediği halde oradan verilen ruhsatname geçerli olacaktı. Bu hükümlerle de taharri ruhsatnamesi isteyip, işlemleri geciktirilen bulucular korunmuş, resmî işlemlerin maden araştırılan mahalle ulaştırılmaması durumunda mahalle bu arada verilen ruhsatname geçerli kılınmıştır.⁴¹

Bu arada 1900 yılında maden taharri hakkı ve işletme imtiyazlarının yabancıların eline geçmesinden rahatsız olan Osmanlı Hükümeti, buna tedbir olarak maden nizamnamesinin düzenlenmesini planladı. Sahte isimle maden arama ruhsatnamesi veya işletme imtiyazı alanların engellenmesini amaçlayan düzenlemenin Meclis-i Vükela'ya sunulması istendi:

“Maâdin işletmek ve idâre etmek için imtiyaz i'tâsı talebiyle mürâcaat eden tebâa-i Devlet-i Aliyye'nin namları muâmele-i lâzimenin icrâsından sonra cereyân eden ahvâl ve meydanda bulunan emsâl ile mâlûm olduğu üzere âdetâ nâm-ı müsteâr hükümünde bulunup o maâdine bir takım ecânib-i vâziu'l-yed bulunmakda ve tasarrufât-ı ecnebiyeye kalmakda olduğu ve bu hal hükümetin maksadına ve memleketin menfâtine muvâfık olmamakla berâber; envâ-ı mehâzîr ve müşkilâtı müstelzim bulunduğu cihetle servet-i tabîiye-i memleketten bulunan ma'adinden yine memleket müstefid olmak üzere ba'demâ maden imtiyazlarının gerek devr ve ferağ ve gerek ihâl ve icâr sûretleriyle ecnebî şirketler eline geçmemesi esbâbını temîn ve istikmâl edecek sûrette Şûrâ-yı Devletçe bir nizamnâme kaleme alınıp pazar günkü meclis-i mahsûs-ı vükelâya yetiştirilerek mazbatası takdîm kılınmak üzere bugün meclis-i mezkûrda bi'l-müzâkere şûrâ-yı mezkûra tevdi'-i keyfiyet olunması şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-yi cenâbı hilâfet penâhî iktizâ-yı 'alîsinden olmakla ol babda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.”⁴²

Maden sektörünün büyük bölümünü elinde tutan yabancıların protestolarına sebebiyet veren karar alındı ve 1887 Maden Nizamnamesi yabancıların sınırsız hakları ve sektörde tekellerini

⁴¹ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 328

⁴² BOA.İ..HUS.80.73.1.1/H.14 Şevval 1317/M.145 Şubat 1900.

önleyecek şekilde tadil edildi. Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de gerek sahipli arazide, gerek arazi-i haliye-i emiriyede maden taharrisi için irade-i seniyye çıkarılmadıkça kimseye taharri ruhsatı verilmeyeceği açıklandı.⁴³ Maden taharrisi ve imtiyazı ile ilgili bu kısıtlama protestolara neden oldu. İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya ve Fransa konsoloslukları Babıali'ye protesto yazıları gönderdiler. Maden imtiyazlarının neredeyse tamamını elinde bulunduran vatandaşlarını koruyan Avrupalılar, maden nizamnamesindeki bu kararı kabul etmeyeceklerini belirttiler.⁴⁴

Vergi, Harç ve Cezalar

Maden nizamnamelerinde, taharri ruhsatnamesi ile ilgili vergi, harç ve cezalar da düzenlendi. 1869 Nizamnamesi'nde madenin taharri aşamasında çıkarılan cevherin vergisi imtiyazının verilmesiyle kararlaştırılacak vergi miktarına eşit olarak belirlendi. Taharri süresi tamamlandıktan sonra işletme hakkı verilmeyecek veya bulucu tarafından istenmeyecek olursa, taharri sırasında çıkarılan madenden %5 vergi alınarak satışına izin verileceği hükmü yer aldı:

*"Maden taharrisine me'zun olan kimesne haiz olduğu ruhsatı vali-yi vilayetin izni olmadıkça diğer bir kimesneye terk ve fûruht edemeyecek ve imtiyazı almazdan mukaddem esna-yı taharride ihraç ve istihsal eylediği madeniyeyi hükümetin malumatı olmadıkça ne fûruht veyahud ihraç ve sarf edecektir. Bir madenin esna-yı taharrisinde ihraç olunan mevadd-ı madeniye rüsumunu ol madenin imtiyazı itasıyla takrir edecek rüsumunun mikdarına tabidir ve eğer madenin müddet-i taharrisi tekmil olup da bazı esbaba mebnî imtiyazı verilmeyecek veya sahibi tarafından imtiyaz talep olunmayarak maden terk olunacak olur ise taharri esnasında ihraç olunan mevadd-ı madeniyeden yüzde beş resmi alınıb, fûruhtuna ruhsat verilir."*⁴⁵

Vergi konusunda 1869 Nizamnamesi'nde belirlenen vergi hükmü, 1887 Nizamnamesi'nde değiştirildi. Buna göre madenin taharri süresi

⁴³ Düstur, I. Tertib, Cilt 8, s. 328., arazilerin sınıflandırılması için bkz. Mutafa Nuri Anıl, Nejdet Merey, *Türkiye'de Maden Mevzuatı*, Tan Matbaası, İstanbul 1942, s. 21

⁴⁴ Avusturya'nın protestosu için bkz. BOA.HR.ID.2008.51/M.22.02.1900, İngiltere'nin protestosu için bkz. BOA.HR.ID.2008.51/M.22.02.1900, Almanya'nın protestosu için bkz. BOA HR.İD.2018.56.

⁴⁵ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 321.

bittikten sonra sahibinin nizamname şartlarını yerine getirememesinden dolayı ferman alamadığı veya kendisinin madeni terk etmesi durumunda çıkarılan madenin ait olduğu türün en yüksek vergisini ödeyerek satılıp nakledilmesi kararlaştırıldı.⁴⁶ Madenin cinsine göre vergi oranı ise bakır, simli kurşun, kömür gibi kuyu ve mağara harfiyle imal edilen madenlerin hasılatından %1'den %5'e kadar, zımpara, krom ve boratlı maden ile lületaşı, petrol, zift ve petrol gibi damar olmayıp yığın halinde bulunan madenin hasılatından %10 ile %20 arasında belirlenmişti.⁴⁷

Taharrilerden ilmühaber harcı uygulaması 1901 düzenlemesiyle başladı. 1861, 1868 ve 1887 nizamnamelerinde yalnızca Avrupa'ya gönderilecek madenlerden alınacak vergi oranı belirlenirken, daha sonra harç uygulaması getirildi. 29 Mayıs 1901 düzenlemesinde, taharri ilmühaberlerinden üç altından beş altına kadar ve taharri ruhsatnamelerinden maden taharrisine tahsis edilecek mahallin büyüklüğüne göre en az beş, orta derecede on ve en yüksek on beş altın harç alınmasına karar verildi.⁴⁸ Bu arada başvuru sahibinden teminat bedeli alınmıyor, talep eden şirketse hükümet tarafından musaddak olması yeterli bulunuyordu. Teminat yerine taharri hakkı sahibinin, maden aradığı yere vereceği zararı tazmin edeceğine dair bir taahhüt alınıyordu.

1887 Maden Nizamnamesi taharri aşamasında madenin değerinin anlaşılması için Avrupa'ya gönderilmek istenildiği durumda, bir defa için madenin cinsine göre 100 tonilatoya kadar rüsum-ı nisbiyesi⁴⁹ verilmek üzere cevher ihracı ve nakline izin verdi. Rüsum-ı nisbiye de yine madenin cinsine göre %1-2, veya %10-20 arasında alınıyordu. Madenin kıymeti ise Avrupa'daki fiyattan ve Osmanlı sınırlarındaki iskeleden Avrupa'ya gidene kadar gereken navlun ve diğer masraflar düşüldükten sonra belirleniyordu. Avrupa'ya gönderilmesine izin verilecek madenin miktarının yükseltilmesi, bulucuların masraflarını karşılamasını

⁴⁶ Düstur, I. Tertib, Cilt 5, s. 890.

⁴⁷ Düstur, I. Tertib, Cilt 5, s. 895.

⁴⁸ Düstur, I. Tertib, Cilt 7, s. 686.

⁴⁹ Rüsum-ı nisbiye, rüsum-ı mukarrer ile birlikte madenlerden alınan iki vergi türünden biriydi.

amaçlıyordu. Bir maden ocağına masraf yaparak taharri aşamasında maden çıkararak bulucular, imtiyaz alana kadar da madeni Avrupa'ya ihraç ederek kazanmayı istiyorlardı. 1901 tadilatı ile 2000 tonilatoya yükseltildi. Bu miktar, maden işletme aşamasına gelmemiş olan imtiyaz adaylarının lehine bir karardı. Bu düzenleme ile imtiyaz fermanı almadan taharri ruhsatıyla maden çıkarıp Avrupa'ya ihraç edilmesine fırsat verilmiş oldu. Nitekim, Batı Anadolu'daki krom madeni imtiyazlarının büyük kısmını elinde bulunduran Patersonlar, bu sebepten Osmanlı Hükümeti ile ters düştüler. Patersonlar taharri ruhsatnamesi ile yüklü miktarda krom madenini Avrupa'ya kaçırmakla ve işletme imtiyazını almamakla suçlandılar.⁵⁰

Ruhsatname iptali ile ilgili bir husus da taharri sahibinin maden aramaya kendisine verilen 6 aylık süresinde başlamamasıydı.⁵¹ Madenin izinsiz terk edilmesi veya satılması, taharri süresinde çıkarılan madenin ihracı ve Avrupa'ya gönderilmesi için belirlenen vergilerin ödenmemesi, taharri harcının ödenmemesi ve diğer maddelere aykırı hareket edenlerden ceza alınıyordu. Nakdî ceza yirmi beş altından yüz altına kadar alınıyor, ayrıca ruhsatname geri alınıyor, ruhsatsız maden satılmışsa vergileri ve gümrük idaresi kontrolü dahil, malın 8'de 1'inden iki kat olarak ceza belirleniyordu.⁵²

Taharri ile ilgili nizamnamelerde verilen hükümlere uymayanlara çeşitli yaptırımlar uygulanıyordu. 1869 Maden Nizamnamesi'nin 19. maddesi gereğince ruhsat alıp da nizamnamede belirlenen şartlara uygun hareket etmeyenlerden 1 altından 10 altına kadar nakdî ceza alınması ve sahip oldukları ruhsat geri alınabileceği ve madeni ruhsatsız olarak satmışlarsa vergilerinin ayrıca alınacağı hükmü belirlenmişti:

"Ruhsat istihsal edip de mevadd-ı sabıkada münderic şeraiti veya on yedinci maddenin ahkamına tevfiik hareket etmeyenlerden bir altından on altına kadar ceza-yi nakdi alınacak ve haiz oldukları ruhsat istirdad kılınabilecek ve ruhsatsız mevadd-ı madeniye satmışlar ise anın rüsumat-ı madeniyesi dahi ayrıca istifa kılınacaktır."⁵³

⁵⁰ BOA., I.DH.1230.96281.1.1/H.02 Zilkade 1308/M.9 Haziran 1891.

⁵¹ Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 320.

⁵² Düstur, I. Tertib, Cilt 2, s. 320.

⁵³ Düstur I. Tertib, Cilt 2, s. 321.

Arşiv belgelerinde, taharri harcını ödemedikleri için arama ruhsatları iptal edilen pek çok örnek vardır. Bandırma'daki antimuan madeninden çıkardıkları numuneyi tahlil için belirlenen harcı ödemeyen taharri sahibi İbrahim Bey'in hakkı iptal edilerek, ruhsatnamenin diğer isteklerine verilmesi kararlaştırıldı.⁵⁴ Bir diğer örnekte İngiltere tebaasından Wilkenson, Cebel-i Bereket sancağı dahilinde taharrisine mezun olduğu bakır madenini Parse Hanton'a ferağı için Adana Vilayeti'nden istediği izin verildi. Aydın vilayetinin Tire kazasında Eczacı Vasilaki Angeli Efendi ve ortaklarının sahip oldukları maden taharri ruhsatnamesinin Madam Eleniki'ye devir ve ferağı onaylandı.⁵⁵ Menteşe sancağı dahilinde Muğla kazasında zımpara madeni taharrisine mahsus Yorgi Patas'ın malik olduğu ruhsatname hukuku hissesinin Alber Tarika Efendi'ye devredildi.⁵⁶ Aydın'ın Menteşe sancağına tabi Mekri kazası dahilinde Kargı ve Koca çiftliklerinde krom madeni taharri imtiyazının Ohannes Margiyan Efendi tarafından Stanley Paterson'a ferağının usûle uygun olmasından dolayı gerekli işlemlerin yapılmasına izin çıktı.⁵⁷

Taharri Ruhsatının Devir ve Ferağı

Taharri hakkı, tıpkı işletme imtiyaz hakkı gibi devredilebilir bir haktır. Maden nizamnameleri, taharri hakkının devri veya bir başkasına ferağını düzenleyen hükümleri içeriyordu. Fakat devir ve ferağın da birtakım izin ve prosedürü vardı. 1869 Maden Nizamnamesi, taharri ruhsatının izinsiz olarak başkalarına devir, ferağ veya satışının önüne geçen bir maddeyi içeriyordu. Nizamnamenin ilgili 17. maddesine göre, bir kimse sahip olduğu taharri ruhsatını madenin bulunduğu vilayet valisinin izni olmadan başkasına terk edemez veya satamazdı. İmtiyazı almadan önce taharri sırasında çıkardığı ve elde ettiği madeni hükümetin bilgisi olmadıkça ne satabilir, ne de ihraç veya sarf edebilirdi.

Vilayet valisinden izin alındığı müddetçe devir, ferağ ve satış işlemleri yapılıyordu. Bu durumda taharri sahibi, harcını ödemek koşuluyla bir başkasına devri gerçekleştirebiliyordu. Devir yapacak kimse öncelikle üzerinde kayıtlı bir borç olmadığını ortaya koymak durumundaydı. Devir

⁵⁴ BOA.ŞD.523.28/H.27.98.1314.

⁵⁵ BOA.ŞD.1250.9/H.29.05.1332.

⁵⁶ BOA.ŞD.1250.14/H.07.06.1332.

⁵⁷ BOA.BEO, 4239.317874.0. 14.01.1332.

ve ferağ işlemindeki izin koşulu, taharri sahibinin borçsuzluğuna dayanıyordu. Maden imtiyazlarıyla ilgili devir ve ferağ belgeleri de bunu göstermektedir. Anamur, Milaç karyesindeki krom madenin taharri ruhsatını alan Yorgi Yorgiyo, harcının yarısını ferağ harcı olarak ödedikten sonra Fransız Baron de Katlen'e ferağ etmişti.⁵⁸ Eskişehir'in Sepetçi ve Gündüzler karyeleri sınırı dahilindeki krom madenin taharrisini alan Şeyh Ali Efendizade Hacı Mehmed Efendi ile ortağı Saatçi Mardiros oğlu Dikran Efendi, sahip oldukları maden arama hakkını Selanik tüccarından İzak Yosef Bahil Efendi'ye ferağ etmek için başvuruda bulundular. Hacı Mehmet Efendi ile Dikran Efendi'den, taharri harcı alındıktan sonra ferağ muamelesi onaylandı.⁵⁹

Taharri hakkının tamamı olduğu gibi, bir kısım payı da ferağ edilebiliyordu. Buna örneklerden birisi, Karasi Sancağı'nda Aziziye ve Yıldız karyelerinde Ahmet Zülküfi Paşa ile doktor Azaryan Efendi'nin taharri hakkını elinde bulundurduğu borasit madenin %48 payını Şamlı Mehmet Efendi'ye devretmesidir. Borasit madenin %48 payı Mehmet Efendi'ye verilirken, kalan %42'lik payı ise Zülküfi Paşa ve Azaryan Efendi paylaşmıştı.⁶⁰ Taharri hakkının belli bir payının ferağına bir örnek de Yalova kazasının Çukurmüslim ve Gacık karyelerindeki kömür, linyit, gaz ve diğer madenlerin taharri ruhsatnamesi hakkından %30 hissenin Petro Efendi'ye devredilmesi idi.⁶¹

Taharri ruhsatını önce elde edip sonra bir başkasına devir adıyla satmak, madencilik sektöründe bilinen bir durumdu. Hatta ruhsat alıp satan tüccarlar türemişti.⁶² Krom madeni piyasasında sermayesiyle yatırım yapmayan, fakat cevherin tüccarlığını yapan İngiliz Charlton Whittall taharri aşamasındaki maden yataklarıyla ilgileniyordu. Whittall, Köyceğiz Sultaniye karyesinde Luizidi'nin taharri hakkının %70 hissesini

⁵⁸ BOA.BEO.3777/283.257/H.22.07.1328.

⁵⁹ BOA.BEO.3929/294636/H.21.08.1329.

⁶⁰ BOA.ŞD.1250.20/H.07.06.1332.

⁶¹ BOA.ŞD.1250.27/20.06.1332.

⁶² Charles Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Chicago, 1980, s. 273.

aldı.⁶³ Elde ettiği krom madenini Gemlik limanından İngiltere'ye gönderen Whittall, bir işletmeci veya yatırımcı değil, tüccardı.⁶⁴

Devir ve ferağ konusunda, taharri sahibinin vefat etmesi durumunda uygulanmak üzere bir usûl belirlendi. Şura-yı Devlet'ten çıkan 12 Mayıs 1898 tarihli kararda, imtiyaz fermanı çıkarıldığı halde harcını ödeyerek ferman alamayan veya münferiden veya ortaklarıyla taharri ruhsatnamesi alan bir şahsın taharri süresi sona ermeden vefatı durumunda, varislerine kalan işlemleri tamamlamaları için 6 ay müddet verildi. Varislerin taharri işlemleri için herhangi bir teşebbüste bulunmamaları halinde ortakları varsa hakkın onlara geçeceğinin gazeteler aracılığıyla ilan olunması kararlaştırıldı.⁶⁵

Taharri sürecindeki madenin Avrupa'ya gönderilmesi için 2 bin tonilatoya kadar izin verilmiş olmasına rağmen Patersonlar 53 bin ton krom geçirmiş, bu durumu da taharri ruhsatnamesi süresi bittikten sonra madenin işletme imtiyazını almak için başvurularına rağmen, hükümetin işlemleri geciktirmesine bağlamışlardı. Maden kaçırdıkları raporlanan Patersonlar, buna karşılık hükümeti suçlayarak işlemlerinin yıllarca süründürüldüğünü iddia etmişlerdi. İhbarla ortaya çıkan bu durum üzerine Avrupa'ya çıkardıkları krom madenlerinin vergilerini ödemiş oldukları göz önüne alınarak maden üretiminin büyük kısmını elinde bulunduran⁶⁶ Patersonlar'ın hakları ellerinden alınmamıştı. Orman Maden ve Ziraat Nezareti kararının gerekçelerini şöyle açıklamıştı: "Cevherden geriye kalan 75 bin kantar kromun rüsum-u nisbîye bedeli olduğundan nakline engelleme olmaması, nezaret makamından, Hüdavendigâr Vilayeti'ne yedi sene önce yazılan 28 Eylül 1303 (10 Ekim 1887) tarihli tahriratta belirtildi. Bu tahriratla ortaya çıkıp, madenin bu kadar müddet zarfında ihraç ettirilmiş olacağı hatırlara

⁶³ BOA.ŞD.1250.24/15.06.1332.

⁶⁴ TNA.FO.78.3787.009,TNA.FO.78.37.87.006,TNA.FO.78.37.87.007.

⁶⁵ BOA.ŞD.524.73/H.20.12.1315.

⁶⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 226

gelirse de; bir miktarının çıkarılmamış olması ihtimali bulunmasına da dayanarak, belirtilen miktardaki kromun ihracına Paterson yetkilidir."⁶⁷

Bu örnekte de görüldüğü gibi, taharri aşamasındaki madenlerin Avrupa'ya geçirilebilecek miktarı ve usulü belirlenmiş olmakla beraber, taharri sahipleri durumu suiistimal edebiliyor, vergiden kaçınmak için ve işletme aşamasına geçmeye lüzum kalmadan cevheri yurtdışına çıkarabiliyorlardı. Taharri hak sahibinin karşısında idareyi temsil eden Orman Maden ve Ziraat Nazırlığı ise nizamnamelerde taharri esaslarını belirlemiş olmasına rağmen, uygulamada ekonomik, siyasi ve diplomatik baskıların etkisinde kalıyordu.

Sonuç

Maden nizamnamelerindeki taharri hakkı, bulucunun madenin yerini tespit ederek madenin türü, değeri, miktarı gibi temel özelliklerini ortaya çıkardığı müddette idareye karşı hak ve yükümlülüklerin çerçevesini çizmiştir.

Taharri hakkı ruhsatnameyle elde edilir, sınırsız değildir, maden araştırmasının yapılacağı alanın genişliği belirlidir ve arama yapılacak süre tahdidi söz konusudur. Maden taharri yapılacak alanda hak sahibinin uymakla yükümlü olduğu kaideler belirlidir. Osmanlı maden mevzuatında madenin bulucusu, taharri ruhsatnamesi aldıktan sonra kendisine verilen sürede madeni bulur, değerinin anlaşılması için nizamnamede belirlenen miktarda Avrupa'ya ihraç etme hakkını kazanır. Taharri ruhsatnamesinin şahıs veya şirket olarak sahibi, madeni bulduktan sonra imal ve fûruht aşamasına geçmek için işletme ihalesini almalı ve belirlenen prosedürü yerine getirmelidir.

Taharri hakkı, Osmanlı maden hukukunun ilk düzenlemesi olan 1861 Maden Nizamnamesi ile belirlenmiştir. Bu nizamnamede arama hakkının çerçeveleri net olarak belirlenmese de temel esaslar yer

⁶⁷ Hüdavendigâr vilayetine bağlı Harmancık kazasında imtiyazı Bahriye Nezareti'ne verilen Dağardı krom madeniyle sınır olan Harmancık krom madeninde Paterson şirketinin memurlarının tecavüzlerinin men'i ve tahkikat yapılarak bu madenlerin hudutlarının yeniden belirlenmesi için memurlar gönderilmesi istendi. (BOA.BEO.425.31807/H.21.12.1311)

almıştır. 1869 Maden Nizamnamesi taharri hakkı yönünden daha kapsamlı olmasına rağmen, araştırmacı ile idare arasındaki ilişkiyi eksiksiz bir şekilde düzenleyememiştir. Asıl düzenlemeler 1906 tadili ve aynı yılda yayımlanan Maden Nizamnamesi ile gerçekleştirilmiş ve taharri hakkının esasları belirlenmiştir. 1906 düzenlemeleriyle taharri süresi, kamu güvenliğiyle ilgili esaslar, hazinenin zarara uğratılmasını engelleyecek tedbirler, madenin devir, ferağ ve satışı halinde uygulanacak hükümler daha ayrıntılı şekilde belirlenmiştir.

Osmanlı maden hukukunda taharri hakkının verilmesinde teminat bedeli istenmemesi, taliplerin ekonomik ve teknik gücünün göz önünde bulundurulmaması gibi bazı eksiklikler vardı. Bununla beraber maden taharri hakkı sahibinin ne kadar ruhsatnameye sahip olabileceğiyle ilgili bir hüküm yoktu. Bu serbestiyet nedeniyle Batı Anadolu'da Patersonlar'ın tekeline geçen krom madeni örneğinde olduğu gibi bir kişi bir bölgenin madenlerinin neredeyse tamamının arama ve işletme hakkını elinde bulundurabiliyordu. Taharri hakkının verilmesinde talep edilen madenin yasalarda tanımlanan maden sınıfında olmaması durumunda verilecek karar gibi soruların cevapları yoktu. Öncelik hakkı açıkça belirtilmediği gibi, keşif ve tahkikat yapacak heyetin yolluk ve giderlerinin kim tarafından üstlenileceği gibi durumlarda verilecek karar açıkça belirtilmediği için bu konularda anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Ruhsatname süresi teknik nedene dayanmaksızın, taharri hakkı sahiplerinin isteklerine göre değiştirilebiliyordu. Tıpkı işletme imtiyazında olduğu gibi, taharri hakkı aşamasında da yabancı maden yatırımcılarının siyasî ve diplomatik baskı kurdukları görülüyordu.

Sonuç olarak taharri hakkı 1861 Nizamnamesi'nde genel esaslarla verilmiş, 1869 ve 1887 nizamnamelerinde süre ve araştırmanın yapılacağı bölgenin güvenliği açısından yeni düzenlemeler yapılmış, 1906 tadili ve aynı yılda çıkarılan nizamname ile taharri hakkı ile ilgili temel hükümler oluşturulmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA.,A.DVNS.İMTZ.d.2, s. 26/a-26/b.

BOA.,BEO. 878/65812.1.

BOA.,BEO.425/31807.

BOA.,BEO, 4239/317874.

BOA.,BEO.3777/283.257.

BOA.,BEO.3929/294636.

BOA.,HRT.h.1523.

BOA., I.DH.1230.96281.1.1

BOA.,İ..HUS.80/73.1.1.

BOA.,HR.ID.2008/51.

BOA.,HR.İD.2018/56.

BOA.,ŞD.523/28.

BOA.,ŞD.1250/14.

BOA.,ŞD.1250/20.

BOA.,ŞD.1250/27.

BOA.,ŞD.1250/24.

BOA.,ŞD.524/73.

BOA.,BEO.425./1807.

BOA.,Meclis-i Tanzimat Defteri, No: 2.

BOA.Y.PRK.AZJ.45.91.1.1

BOA., Y.PRK.OMZ.3.52

BOA., Y.PRK.OMZ.3.61.1.1

T.N.A. The National Archives (İngiltere Devlet Arşivi)

TNA.FO.78.3787.009,TNA.FO.78.37.87.006,TNA.FO.78.37.87.007.

Resmî Yayınlar

Düstur, I. Tertib, Cilt 2.

Düstur, I. Tertib, Cilt 5.

Düstur, I. Tertib, Cilt 8.

Düstur, 5. Tertib, Cilt 24.

Kitap ve Makaleler

Anıl, Mutafa Nuri, Nejdet Merey, *Türkiye’de Maden Mevzuatı*, Tan Matbaası, İstanbul 1942.

Fındıklıgil, Yavuz, *Maden Hukuku*, İstanbul Teknik Üniversite Matbaası, 1966.

Göger, Erdoğan, *Maden Hukuku*, Sevinç Matbaası, Ankara 1978.

Göze, Ayferi, *Maden ve Petrol Hukukumuz*, İstanbul Üniversitesi Ders Notları, İstanbul, 1978.

Issawi, Charles, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Chicago, 1980.

Keskin, Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku'nun Tekâmülü (1861-1906)", OTAM, Ankara Üniversitesi *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2011, s. 125-147.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007

Tızlak, Fahrettin, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinden Kanunnâmeden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 98 (Ekim 1995) s. 75-91.